

**ДО ПИТАННЯ ЗАРОДЖЕННЯ КОЛЕКЦІЇ СХІДНОГО МИСТЕЦТВА МУЗЕЮ ХАНЕНКІВ:
ВСТАНОВЛЕННЯ БІОГРАФІЇ К. МОРИТА**

Катерина Барановська

***The origin of the formation of Khanenko Museum's Oriental Art Collection:
establishing the biography of K. Morita***

Kateryna Baranovska

Purpose. The article focuses on establishing the provenance of a part of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Art ukiyo-e prints collection.

Methods. The author analyses a number of sources, including the catalogue of the Hôtel Drouot auction (11-12 March 1912) "Estampes japonaises appartenant à monsieur [sic] K. Morita, Estampes japonaises, bronzes, laques, gardes de sabres, paravent brodé, monture en bois de fer appartenant à monsieur P." and commissaire-priseur André Desvougues' notes. In addition, we used biographical and genealogical methods to reconstruct the broader context of the works' existence.

Results. The research establishes the life and achievements of Kikujiro Morita, the previous owner of the print collection. This allows us to develop new information about the Khanenko family's purchase of art objects and the exact number and value of items in the collection of Japanese prints.

Conclusions. Kikujiro Morita's life and career were part of the global increase in the foreign policy influence and status of the Japanese Empire as a serious political player in the international arena during the Meiji period of 1868-1912. Morita's role as a secretary and escort for diplomatic cultural missions allows us to discover the stages of the collection's formation and the likely places of acquisition or temporary location before its final stop in Paris. The context of the development of Japanism as a phenomenon in Europe and its collapse in the 1910s influenced the formation of the auction's price offers. The article demonstrates the polarity of attitudes towards the art of ukiyo-e printmakers in the Japanese Empire and Europe (low price with high demand). Tracing the activities and hobbies of Morita and his family members in the inter-war period, as well as during the Second World War, underlines the uniqueness of the auction collection. Particularly valuable is the only information found to date on the sale of art objects on behalf of Kikujiro Morita.

Keywords: ukiyo-e, tsuba, Japanese prints, auction catalogues, Hôtel Drouot, Japanism, Franco-Japanese relations, Japanese community in Paris, international exhibitions, Bohdan and Varvara Khanenko

Колекція східного мистецтва Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків – одна з найбільших в Україні і унікальна за своїм наповненням та значенням. Її збереженість, атрибуція та встановлення провенансу є особливо актуальними у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації та бомбардуваннями українських міст.

Дослідженням колекції японського мистецтва десятиліттям займалися досвідчені і талановиті науковиці. Фундаментальний внесок у атрибуції колекції укійо-е та цуби здійснила науковиця Галина Біленко, яка очолювала відділ східного мистецтва музею з 1989 по 2021 рік. Нині її наступниця та кураторка колекції Ольга Новікова продовжує дослідження, уточнюючи

значну кількість «білих плям». Значні питання виникають у сфері вивчення провенансу предметів мистецтва, частина, яких була закуплена Богданом та Варварою Ханенко у їх чисельних подорожах. Важливим аспектом є віднайдення аукціонів та антикварних магазинів у всіх куточках Європи, де вони могли б здійснити придбання.

Більш пізні надбання музею з японського мистецтва, особливо декоративне-прикладне мистецтво та дрібна пластика, було подаровані приватними особами за Радянського Союзу, що часто унеможлиблює встановлення їх справжнього походження.

Дослідження з уточнення провенансів предметів мистецтва є найбільш ефективними для обміну ідеями між дослідниками та науковцями. Зокрема, ідея цієї статті виникла у відповідь на пропозицію Ганни Рудик (кураторки іранського мистецтва Музею Ханенків) щодо потреби встановити, ким був попередній власник окремих аркушів японських гравюр за інвентарними картками музею. Богдан Ханенко у своїх описах відзначав, що частину з них він придбав у 1912 р. у «К. Моріта». Ольга Апенько (кураторка колекції емалей Музею Ханенків) під час свого стажування у музеї Лувру з метою написання власного дослідження на іншу тематику, активно займалася пошуками в архівах Парижу, зокрема, документації комісарів-прізо одного з найбільш знакових аукціонів XIX століття - аукціону готелю Друо. Науковиці вдалося відмітити серед архівних документів саме ту інформацію, що стосувалася продажу колекції, визначити повне ім'я попереднього власника – Кікуджіро та передати архівні копії до Музею Ханенків. Саме з цих вихідних даних і розпочалося наше дослідження.

Формування колекції Богданом Ханенко на початку XX століття. Сфера інтересів Богдана (1849–1917) та Варвари Ханенків (1852–1922) у колекціонуванні впродовж життя перебувала переважно у контексті мистецтва Західної Європи. Під час своїх подорожей вони зупинялися у Римі, Парижі, Берліні, Варшаві, Константинополі, бували у Каїрі. У кожному місті відвідували аукціон чи антикварний дім.

Подружжя здійснювало придбання й у містах Російської Імперії, зокрема, у Києві полюбляли заходити до магазину Золотухіна на вул. Хрещатик (Архів МХ, оп. 1, спр. 24, с. 11). В Одесі відвідували колекціонера та антикара Конельського, особливо після зацікавлення пам'ятками культури Античної доби та старожитностей Наддніпрянщини.

Інтерес до східного мистецтва остаточно сформувався у Богдана Ханенка лише у 1900-х роках під час його перебування у Харбіні часів династії Цін. (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. III, спр. 14024–14037, лл. 12). У 1905–1906 рр. Ханенко виконував обов'язки помічника Головного Уповноваженого Червоного Хреста на Далекому Сході в евакуації поранених і хворих воїнів царської армії у російсько-японській війні (Біленко 2003, с. 5). Після повернення до Києва Ханенки починають формувати свою азійську колекцію, серед іншого й колекцію японської гравюри, зброї та її оздоблення цуба.

Нині Музей Ханенко зберігає 237 екземплярів гравюр, до яких належать збірки творів майстрів відомих шкіл Торії, Кацукава, Утагава, а також окремі аркуші роботи таких відомих митців, як Кітагава Утамаро, Кацушіка Хокусай та Андо Хірошіге. А також цуба у кількості близько 400 одиниць (Рудик 2023, с. 283).

Японізм у Європі кінця XIX - початку XX століття. Японська культура заповонила серця європейців за досить короткий термін. У 1853–1854 рр. американська експедиція командора Метью Перрі (1794–1858) досягає берегів японських островів, і, під загрозою бойових дій, спонукає шьогунат Токугава до відкриття кордонів та торгівлі.

У наступні десятиліття Європу та США заповонили вироби японських майстрів, що спричинило культурну революцію у сфері літератури та мистецтва. Філіп Берті у 1872 році позначає це явище терміном «японізм». Японська естетика була інноваційною та динамічною. Відсутність перспективи, мінімалістичні мазки, яскрава кольористика та оригінальність портретного жанру вражали європейську публіку. Інтерес до Японії був не лише

зацікавленням іншою історією та культурою, а і спробою звільнити західне мистецтво від академічних умовностей. Історик Габріель П. Вайсберг висловив думку, що японізм став зразком східно-західного ренесансу, таким собі коливання між класичним та сталим (Chiba 1998, p. 2).

У захопленні Японією у цей період був і політичний підтекст, а саме - розчарування європейської інтелектуальної еліти в Опіумних війнах у Китаї (1839–1842; 1856–1860) та Повстанні сипаїв у Індії (1857–1859). Містична загадковість та краса цих регіонів зіштовхнулися із політичними реальностями європейських держав. В той же час Японія досі залишалася незвіданою та таємничою, наче далекою від усього буденного.

Париж швидко став основним центром японізму, це було місто з якого «хвиля шани до японського мистецтва ширилася Європою та США» (Miner 1958, p. 76). Це пов'язано також з тим, що в цей період саме Париж був впливовою столицею на арт-ринку. Хоча японське мистецтво продавалося у багатьох сувенірних магазинах та навіть чайних (Watanabe 1984, p. 670), справжнім гегемоном у продажах став аукціонний дім Друо, урочисто відкритий 1852-го року. За десятиліття його існування було продано численні вартісні колекції: нідерландського, французького та італійського живопису, коронних коштовностей, меблів з приватних маєтків, кращих зразків мистецтва Близького та Далекого Сходу (Benhamou 2023, p. 7).

Подружжя Ханенків відвідувало аукціон Друо під час свого перебування у Парижі. Орієнтовно купівлі здійснювалися починаючи з 1890-х років. В 1912-му році, коли Богдан Ханенко купував японські гравюри, європейське захоплення «японізмом» практично закінчилося. Перетворившись на помітного гравця світової політики після перемоги у російсько-японській війні 1905–1906 рр, а також внаслідок політики модернізації, за якої впливи вестернізації поширювалися чимдалі сильніше, Японія втратила свій таємничий образ країни омріяної екзотики.

Придбання колекції на аукціоні Друо 12-13 березня 1912 року. В архіві Музею Ханенків присутні інвентарні книги Музею ВУАН за 1919 р. «Колекції східного мистецтва (бронза, нефрити, гравюра, тканини)» (Архів Музею Ханенків, оп.1. спр. 21, с. 26) – саме у цих записах міститься примітка про придбані гравюри у К. Моріта (Іл. 1). Додатковим джерелом інформації є незакінчений рукопис Богдана Ханенка про історію колекції, нотатки про придбані експонати за 1916 р., де на останніх сторінках збереглися вклейки друкованого тексту французькою мовою з підписом олівцем «Японські Garde Sable». (Архів Музею Ханенків, оп.1, спр.1, с. 61–65) Завдяки цим вихідним даним було встановлено, що 11-12 березня 1912 року у Парижі було проведено аукціон східного мистецтва. Лоти склалися з колекції японських гравюр К.Моріти та японських гравюр, бронзи, оздоблень мечів та вишитої ширми від «пана П» (Іл.2) Аукціон проходив під керівництвом експерта Андре Порт'є, комісаром-прізо (аукціоністом) був Андре Девуж (Estampes japonaises appartenant à monsieur K. Morita). Саме з каталогу цього аукціону Богдан Ханенко вирізав та вклеїв окремі записи лотів до свого записника. Кількість придбаних предметів, а також їхню вартість, вдалося встановити завдяки допомозі Ольги Апенько, яка надала записи Андре Девужа комісара-прізо (аукціоніста).

Тут варто зазначити, що ми визначаємо саме Богдана Ханенка, як відвідувача та покупця аукціону, враховуючи його досвід перебування у Харбіні та інтерес до східного мистецтва, але зважаючи на лаконічність запису Khanenko чи Hanenko, технічно не можна виключати можливість того, що Варвара теж могла бути покупцем. Особливо враховуючи її інтерес до колекціонування, а також часте перебування у Парижі з метою лікування у «жіночого лікаря» (Попельницька 2023, с. 40).

Було встановлено, що з 530-ти лотів аукціону родина Ханенків придбала 94 предмети японського мистецтва. З них близько 57 гравюр, 29 цуба, 7 предметів декоративно-

прикладного мистецтва, 1 акварель та 1 декоративну ширму. Закупівля відбулася від двох власників: Кікуджіро Моріти з колекцією японських гравюр, а власником колекції кераміки та оздоблень зброї цуба був Франсуа Понсеттон (1877–1950) – доктор медицини, колекціонер та редактор видання «Фігаро».

У фокусі даного дослідження перебуває саме колекція гравюр та персоналія попереднього власника, враховуючи масштаб та якість закупівлі. Хоча вартість аркушів колекції була надзвичайно низька – лише 4-5 франків за одиницю. Така низька ціна може пояснюватися згасаючим інтересом японського суспільства до мистецтва укійо-е. Для порівняння на аукціоні Друо 3–4 грудня 1890 року під керівництвом експерта Чарльза Мангейма за один предмет японської та китайської кераміки Ханенко віддавав від 30-50 франків.

Згідно із каталогом, Богдан Ханенко придбав роботи відомих майстрів укійо-е, серед яких Шотея Хокудзю, Утаґаву Тойохіро, Кацукаву Шюн'ея, Андо Хірошіґе, Кацукаву Шюншю, Кацукаву Шюнко II, Сенкаде Санчю, Тотойю Хоккея, Рекісентея Ейрі, Торію Кійонобу I. Перелік лотів мав досить загальний характер, іноді майстри були переплутані або навіть неправильно транскрибовані.

Порівнюючи це із записами з архівів Музею Ханенків за 1921 р. (Архів МХ, оп.1. спр. 21, с. 26-40), з'являється цікава невідповідність записів комісара-прізо з закупкою Богдана Ханенка на аукціоні. Припускаємо, що після аукціону Ханенко перекупив гравюри, які не встиг, або не зміг вчасно придбати. Таким чином, він докупив ще 22 гравюри у 4-х інших покупців. Серед них аркуші робіт Чьокі Ейшюся, Торії Кійонаґа, Утаґава Кунійоші, Кітао Шіґесами, Торії Кійоміцу та Ісода Корюся. Не вдалося встановити за скільки Ханенко перекупив бажані роботи. Ці домовленості могли бути приватними і не супроводжуватися документально.

Найвищу ціну у 810 франків Ханенко віддав за ширму прикрашену вишивкою, яка не була вказана як лот, та все таки значилася у заголовку каталогу. У записах комісара-прізо зберіглося повідомлення про її купівлю саме Ханенком, так само без зазначення номеру лоту. Це може пояснюватися попередніми домовленостями з аукційним домом, де частина представленої колекції продавалася до початку торгів.

Завдяки попереднім дослідженням науковиці Галини Біленко та аналізу Ольги Новікової — кураторки та дослідниці колекцій укійо-е та цуба Музею Ханенків вдалося встановити провенанс наявних у колекції Музею 25 гравюр, з них 14 гравюр та 1 малюнок закуплено за каталогом:

1. Дві гравюри Утаґави Тойохіро (1773–1828) початку XIX століття «Самурай у човні», «Два манзаї» та «Вечерній дзвін в Уено» (МХ, ГВР 6, ГВР 41, ГВР 46);
2. Три гравюри Андо Хірошіґе (1797–1858) «Аронія і снігур», «Ара на гілці сосни» та «Птах на гілці японської мушмули» (Іл. 4-6),(МХ, ГВР 24, ГВР 26, ГВР 27);
3. Гравюра майстра Тотойю Хоккея (1780–1850) «Пісня мандзаїв» аркуш із серії «Наслідування старовинних пісень» (МХ, ГВР 31);
4. Аркуш майстра Рекісентея Ейрі (1788–1808) із серії «Сім богів щастя у жіночих подобах» (МХ, ГВР 17);
5. Аркуш із серії «5 сезонних свят» майстра Санкеда Санчю «Свято осені» (МХ, ГВР 43);
6. Гравюра «Актор Савамура Шодзюро I у п'єсі «Дзюнідан»» авторства Торії Кійонобу I (1664–1729), (МХ, ГВР 39);
7. Гравюри майстрів Кацукава Шюнко (1762–1830) «Самураї-роніни озираються на людей біля могильного каменя» та Кацукава Шюнко II (1743–1812) «Сливовий маєток в Камейдо» (МХ, ГВР 1, ГВР 44);
8. Гравюра «Актори Араші Санґоро II і Отані Томоемон» роботи Кацукави Шюншю (1726–1792) (Іл.7),(МХ, ГВР 210);

9. Робота Кейсая Ейсена (1790–1848) «Соловейко на червоній сливі» (МХ. ГВР 186);
10. Батальна сцена від художника школи Тоса (к.ХVIII–п.ХІХ)(МХ, ГВР 427).

Із гравюр, які були перекуплені Богданом Ханенком після аукціону, встановлено 11 робіт:

1. Аркуші Ісоди Корюсяя (1735–1790) «Прощання», «Гейша Уресіно з дому Огія і осінні місяці»(Іл. 8-9), «Божества щастя Дайкоку і Ебісу»(МХ. ГВР 18, ГВР 32, ГВР 33);
2. Гравюри Чьокі Ейшьосая (к.ХІХ–поч.ХХ ст.) «Танець горобця», «Актор Мацумото Кошіро в ролі Мацуо та Іваі Кійороку в ролі Тійо» (МХ. ГВР 13, ГВР 15);
3. «Сцена на узбіччі дороги» авторства Кацушіки Хокусая (1760–1849)(МХ. ГВР 2);
4. Триптих Утаґави Кунійоші (1797–1861) «Князь Комеї Рокуро полює на ведмедя» (МХ. ГВР 211);
5. Гравюра Кітаґави Цукімаро (1794–1836) «Такігава з чайного будинку Огія. Правий аркуш триптиха» (МХ. ГВР 30);
6. «Другий місяць. (Лютий)» із серії «Щомісячні модні ходіння на прощу в кожну пору року» авторства Торії Кійонаґи (1752–1815)(МХ. ГВР 35);
7. Гравюра Шіґемаси Кітао (1739–1820) «Володар острова демонів здається Момотаро». Ілюстрація до «Сказання про Момотаро» (МХ. ГВР 40);
8. Аркуш авторства Торії Кійоміцу (1735–1785) «Актор Ічікава Дандзюро ІІ в ролі Хангаку» (МХ. ГВР 9).

Також потрібно врахувати той факт, що значна частина придбання взагалі була відсутня у каталожних описах Музею за 1921–1929 рр., серед них тринадцять аркушів авторства Торії Кійоцуне. Вони могли перебувати або в петербурзькій квартирі Богдана та Варвари, або були подаровані членам родини, які також займалися колекціонуванням: серед них сестра Варвари Ханенко Ольга Терещенко (1862–1955), її брат Олександр Терещенко (1856–1911) та дядько Федір Терещенко (1832–1894). Інформація про їх колекції картин, скульптур, срібних та бронзових виробів зберігається у фонді родині Терещенків у Центральному державному історичному архіві м. Києва.

Додатковою проблемою для встановлення провенансу та атрибуції стали події першої половини ХХ-го століття: зокрема, евакуація частини колекції до Москви під час Першої світової війни, з якої повернулися не всі предмети; діяльність Держторгу (підрозділ Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР) для продажу музейних експонатів за кордон у 30-ті роки за ініціативи радянської влади, а також втрата багатьох творів мистецтва у наслідок нацистської окупації. Загалом за згаданий період часу Музей втратив близько 24 тисяч одиниць зберігання колекції.

Таємниця особистості колекціонера К. Morita. Враховуючи масштаби придбаної Ханенком колекції та необхідність встановити деталі провенансу, було здійснено першу розвідку щодо фактів біографії, професійного та приватного життя, попереднього власника гравюр. Дані про особистість «К. Morita» багато років лишалися таємницею. Він не фігурував у дослідженнях та наукових статтях, його ім'я не з'являлось у історіях провенансу інших музейних колекцій. Однак, завдяки документації комісара-прізо вдалося встановити повне ім'я цієї людини – Кікуджіро Моріта 菊次郎 森田 (1889-1950).

Протягом дослідження вдалося встановити загальні біографічні відомості про Моріту, що, враховуючи відсутність прямої інформації, фрагментарність джерел та методологічні виклики, є досить вагомим результатом.

Зокрема, вдалося встановити, що Кікуджіро Моріта був японським інженером-підприємцем та любителем мистецтва. Народився у Токіо 1889-го р. у родині виноторговця Шюсукі Моріта. Кікуджіро зробив кар'єру менеджера у компанії Mitsubshi, а згодом став керівником філії Asahi Glass у Парижі. Автор патентів у галузі виробництва скла у 1932, 1936 років. Крім професійної діяльності, активно брав участь у роботі франко-японського

товариства, був головою Японської асоціації. Займав посаду віце-президента журі на Міжнародних виставках сучасного декоративного та промислового мистецтва 1925 р. Помер у Парижі в 1950 р.

Під час дослідження враховувався міжнародний та політичний аспекти функціонування Японської держави періоду Мейджі, участь Японії перемовинах часів становлення Версальської мирної системи як держави-переможниці, та особливості ставлення до громадян японського походження у Франції під час Другої світової війни. До джерельної бази дослідження зокрема належить приватна кореспонденція, еґо-джерела (щоденники), та французька преса початку ХХ століття. До історіографічного доробку, використаного у роботі, включені наукові дослідження життя японської спільноти у міжвоєнному Лондоні та Парижі.

Першопочаткові джерела, де вдалося віднайти згадки про Кікуджіро Моріту, стосувалися більш пізнього періоду його життя, а точніше часів німецької окупації Парижу у 40-ві роки ХХ століття. У статті «Японці у Франції під німецькою окупацією: радіопрограма «Nippon» на Radio Paris» (藤森 2023, р. 3–16) дослідниця Акіко Фухіморі розглядає участь японців та французів у створенні трансляцій для окупаційного німецького радіо. Програма виходила щонеділі після обіду (Les Ondes 1943, р. 6) і була призначена для ознайомлення французів з історією та культурою Японії, згідно політики культурної співпраці між Японією та Третім Райхом, яка розвивалася починаючи з 1936 року. (Spang 2015, р. 119).

Однією з авторок текстів для радіопрограм була дослідниця японської культури на ім'я Женев'єва Моріта (藤森 2023, р. 13). Її чоловіком був Кікуджіро Моріта, який на момент функціонування програми уже 30 років проживав у Парижі. Завдяки інформації про його дружину вдалося встановити приблизний часовий проміжок проживання Кікуджіро в Парижі, а також соціальний та культурний контекст його діяльності.

Згадок про Женев'єву протягом 20-30-х років у паризьких газетах досить багато. У 1928 р. вона публікує працю «Подорож в Японію» під псевдонімом Торміа, фактично це був опис її весільної подорожі, під час якої вона стала підданою Японської Імперії. За цей твір вона була нагороджена премією Французької академії в 1929 р. (Seya-Grondin 2020, р. 139) Дослідження Женев'єви продовжувалися, і в 1936 році, з'явилася праця «Погляд на традиційну музику і танці в Японії». Автором 12 ілюстрацій виступив японський художник та письменник Сомей Юкі (1875–1957), більш відомий у викладацьких колах Токійської академії мистецтва як Мотоакі Юкі. У коментарях до цієї публікації Женев'єва згадує про значну радість від підтримки брата її чоловіка, «який був достатньо добрим, щоб своїм чарівним пензлем оживити і прикрасити ці скромні сторінки» (Іл.10) (L'Éroque 1937, р.2). У родині панували теплі та приятельські стосунки. Сомей Юкі перебував у Парижі в 1925 році та проживав у домі Женев'єви. Тут він вивчав техніки французького живопису та винаймав майстерню. Серед картин, які залишилися після його перебування у Парижі було велике декоративне панно, яке призначалося для японського посольства зі зображенням дерев Булонського лісу (Comoedia 1925, р. 2).

Саме біографія та творчий шлях Сомея Юкі дозволяє встановити подробиці ранніх етапів життя родини Моріта.

При народженні Сомей отримав ім'я Садамацу Моріта 貞松 森田. Їх з Кікуджіро батько – Шюсуке Моріта керував магазинчиком алкогольних напоїв «Ікедая» в Токіо. Збереглися згадки, що Садамацу назвали на честь інженера Кайшу Кацу міністра військово-морського флоту, який сприяв модернізації та вестернізації Японії, в той же час балансуючи і зберігаючи самурайські традиції (山本 2021, р. 239). Такий вибір імені для одного зі старших синів натякає на родинні настрої і специфіку виховання, що здаються логічними враховуючи активне життя обох синів на межі двох цивілізацій та їх любов до західної культури. У 1913-му році Сомей Юкі стає професором Токійської школи образотворчих мистецтв (Roberts 1976, р. 239) і дивує своїх колег носячи костюми та навіть домашній одяг західного стилю (森井 2003, р. 1015). На перший

погляд, Сомей сам будучи митцем, та знайомий із широким колом художників міг допомогти Кікуджіро зібрати колекцію та виставити її на продаж. Та у старшого брата були досить конкретні принципи щодо колекціонування, про які він розповідав колегам: «варто уникати колекціонування мистецтва самостійно. Воно має бути доступне громадськості, а не кільком окремим особам. Колекції належать музеям» (森井, р. 1012).

Першу згадку про Кікуджіро в Європі знаходимо на початку ХХ-го століття під час однієї з наймасштабніших міжнародних виставок. У 1910-му році у Вайт-сіті, Лондон відбувається грандіозна британсько-японська виставка, що займала майже 22 тисячі кв. метрів. З Японії було відправлено більше 20 000 експонатів, їх супроводжували понад 1200 японських дослідників. Предмети зі своїх колекцій надавали представники японської імператорської родини, аристократія, підприємці, а також різні установи: університети, банки та релігійні осередки. (An illustrated catalogue of Japanese old fine arts displayed at the Japan-British Exhibition 1910, р. 6–55). Шлях до Британії морем займав близько двох місяців.

Спеціально для виставки розбудовувалися павільйони міст, селищ та релігійних споруд, транспортувалися історичні архітектурні елементи, створювалися сади з автентичних японських матеріалів. У цих будівлях відтворювалися різні періоди історії Японії, експонувалася зброя, живопис, гравюра, кераміка та вироби з дерева (Іл.11) (Hayashi 2013, р.161). Також розбудовувався павільйон «Кіото», над створенням якого працювала делегація міста, де посаду секретаря обіймав Кікуджіро Моріта.

Після виставки значну частину експонатів було відправлено назад до Японії, а деякі – до інших міст Європи, де були заплановані подальші експозиції. Решту подарували музеям, галереям та державним установам. Одним із таким експонатів став японський декоративний ансамбль - ретельно відтворена копія кімнати з лелеками замку даймьо Тойотомі Хідейоші в Момояма (поблизу Кіото)(Clavery 1940, р. 245). Її планували перевезти до Музею Гіме у Ліоні для розміщення в експозиції у 1912-му році (Guide illustré du Musée Guimet 1913, р. 54).

Детальний опис цього витвору зберігся у записці Рафаеля Коліна, художника та члена Інституту Франції для Бюлетня франко-японського товариства у березні 1912 р.: «Прикрашені бронзою бра з особливо делікатним лакованим різьбленням, що представляє найвищий архітектурний інтерес. А також рухомі перегородки з білими хризантемами та зеленим листям, що виділяються на золотому фоні. Виконані з неймовірною впевненістю журавлі у хмарах, розміщенні на ажурних ліплених панно, що прикрашають фризи...» (Bulletin de la Société franco-japonaise de Paris 1912, р. 32). У цьому ж бюлетні вперше згадується Кікуджіро, як член товариства, хоча з досі токійською адресою проживання: «54, Araicho Honjo, Tokyo», нині район Суміда у Токіо (Іл.12).

Враховуючи вище зазначені дані припускаємо, що Кікуджіро Моріта продовжив свою подорож у складі кіотської делегації та осів у Парижі на початку весни 1912 р. Перші тижні перебування Кікуджіро у Франції були досить насичені подіями, уже 5 березня ми зустрічаємо згадки про нього на виступі Олександра Халота (1861–1927), консула Японської Імперії в Брюсселі в рамках конференції «Японська колонізація в Кореї». Цей захід був лише частиною зовнішньої політики Японії з метою легалізації та виправдання анексії корейської держави. У промові, зокрема, зазначалося, що «народ Японії спробував звільнити Корею, і зробити її виключно корейською, а не китайською чи російською під виглядом незалежності. Після того, як ця політика остаточно провалилася, Японська імперія була змушена в 1907 році встановити протекторат, а потім, в 1910 році, проголосити анексію» (Bulletin de la Société franco-japonaise de Paris 1912, р. 26).

За тиждень після цих подій відбувся аукціон, де Кікуджіро Моріта виступає як власник та продавець колекції японських гравюр.

Історія потрапляння цих предметів мистецтва та гравюр до пана Моріти невідома і потребує подальшого дослідження. Припускаємо два можливі пояснення: або він міг привезти

колекцію з собою під час підготовки і роботи над експозицією Британсько-японської виставки; або ці речі призначалися для експозиції під час цієї виставки і відійшли до Кікуджіро уже після її завершення. Завдяки продажу цієї колекції Моріта отримав 12 тисяч франків (*Bulletin de la Société franco-japonaise* 1912, р. 165). Таким чином, Кікуджіро зміг акумулювати досить велику суму, що дозволило йому залишитися та продовжувати жити у Парижі.

Подальші періоди життя Кікуджіро Моріти. Про наступні періоди життя Моріти вдалося віднайти лише уривчасті свідчення. Абсолютно відсутні відомості щодо його діяльності в часи Першої світової війни. Він знову виринає уже в 1919-му році, як один з менеджерів компанії *Mitsubishi* для роботи у Франції (*Rudlin* 2014, р. 26), саме у той час, коли Японія як член Антанти та країна-переможниця брала участь у встановленні нової світової системи.

Єдину згадку про нього, як людини дотичної до мистецтва та віце-президента журі знаходимо в документах Міжнародної виставки сучасного декоративно-прикладного та промислового мистецтва 1925 р. (*Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes* 1925, р. 55).

Подібна відстороненість від справ культурної сфери (у порівнянні з його родиною) пояснюється науковою роботою Кікуджіро як керівника департаменту *Asahi Glass* - одного з найбільших дочірніх підприємств компанії *Mitsubishi*, а також розробкою новітніх методів виплавлення скла та його тривкості. Пізніше в 1930-х роках Кікуджіро затверджує два патенти у США та у Франції (Іл.13) (*The official gazette of the United States patent office* 1936, р. 821).

З початком Другої світової війни Кікуджіро Моріта та його дружина Женев'єва продовжують мешкати у Франції у невеличкому містечку Пуассі. Збереглися записи Женев'єви, де вона розповідає про відступ французької армії, а також її спроби поділитися з ними їжею, яка уже ставала дефіцитною. Оповідає вона і про німецьку окупацію: «коли німецький наступ стрімко почався, все почало розвалюватися тут і там. Ми не знали як діяти. Безумство втечі охопило всіх. У Мін'ю люди теж тікали, ми не знали, чому... Дефіцит був помітний всюди» (*Tancerman* 2003, р. 43). У провінційній місцевості Франції було більше можливостей роздобути та виростити їжу, ніж у великих містах, та все ж родина випускає у Сену свою золоту рибку (*Tancerman* 2003, р. 44) та вирушає до Парижа. Причини такого рішення не вдалося встановити, можливо, це було пов'язано із бажанням бути ближче до японської діаспори, якої на всю Францію залишилося лише 150 осіб. Також, можливим поясненням може бути зростання негативного ставлення французів до японців та Японії, як союзниці Третього Райху (藤森 2023, р. 4).

У 1943-му році японські урядовці евакуювали 80 осіб зі своїх громадян з території Франції. Кікуджіро продовжує жити у Парижі, для заробітку його дружина Женев'єв викладає музику.

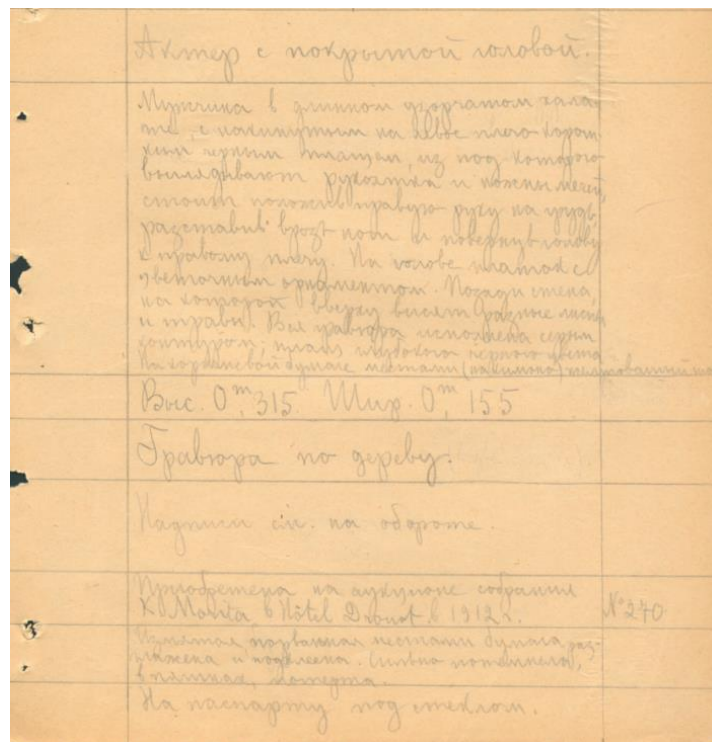
20-го серпня 1944 р. після падіння колабораційного режиму Віші співробітники посольства Японії та пов'язані з ним організації евакуюються. Родина Моріти у цей час перебуває під постійним спостереження спецслужб, у зв'язку із політичною діяльністю Кікуджіро та Женев'єви. Їх квартира на вулиці Давіу, 3 стала представництвом тимчасового зв'язку між Францією та Японією до 1950 р. у процесі налагодження стосунків між країнами після Другої світової війни. (有利 2019, р. 45) Відповідальність та ризик цієї роботи, пережитий досвід Другої світової війни негативно впливають на здоров'я вже 70-ти літнього на той час пана Моріти. 16 грудня 1950 р. він помер та був похований на паризькому цвинтарі Пер-Лашез (Іл. 14) (*Daily registers of burial Cimetière du Père Lachaise* 1950, р. 2). Натрапити на відомості щодо подальшого життя Женев'єв поки не вдалося.

Висновки. Закупівля на аукціоні готелю Друо від 11-12 березня 1912 року значно поповнила колекцію родини Ханенків з азійського мистецтва: додалося 57 гравюр відомих японських гравців, серед них аркуші Чьокі Ейшьосая, Торії Кійонаґи, Утаґави Кунійоші, Кітао

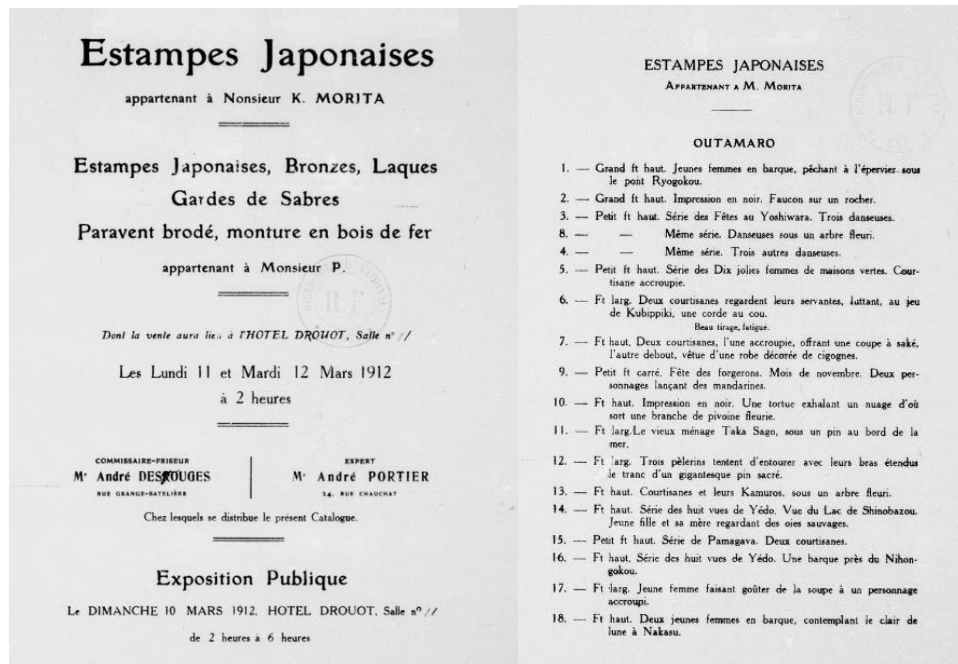
Шігесами, Торії Кійоміцу та Ісоди Корюся, Утагави Тойохіро, Андо Хірошіге та Тотойя Хоккея. На момент проведення дослідження в колекції Музею Ханенків вдалося доповнити атрибуції 24 гравюр з цього аукціону. Також утворилася потреба детальнішого вивчення біографії та провенансу 38 предметів колекції, що також були закуплені на цьому аукціоні, але належали Франсуа Посеттону.

Дослідження провенансу та особистості попереднього власника частини колекції японських гравюр – Кікуджіро Моріти дозволяє встановити неймовірні факти розбудови міждержавних стосунків між Японією та Францією кінця XIX- початку XX століття. Лише через життя однієї людини та її родини проявляється становлення Японії як сучасної модерної держави з потужною військовою системою, аспекти та колоніальної політики. Завдяки аналізу подій життя Кікуджіро Моріти, членів його родини Сомея Юкі та Женев'єви Моріти вдалося встановити імовірний маршрут руху гравюр в контексті світових виставок на останніх хвилях європейського «японізму».

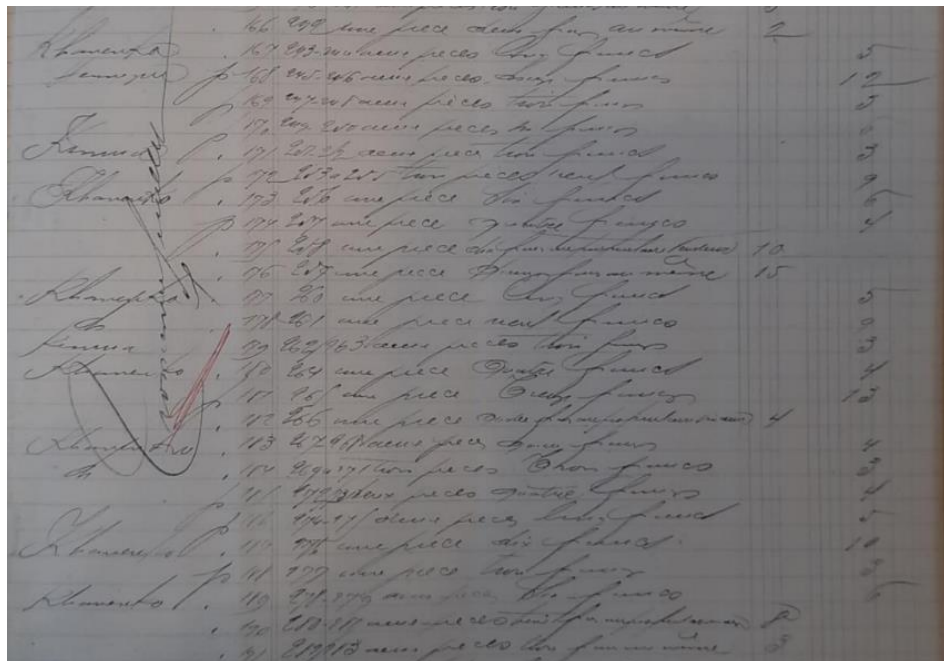
У ці події органічно вплітається історія Богдана та Варвари Ханенків, які насолоджувалися паризьким життям, аукціонами та антикварними магазинами. Хоч їх контакт із Кікуджіро Морітою тривав лише 2 дні 11–12 березня 1912 року, завдяки йому вдалося зрозуміти який шлях долали предмети музейної колекції. З Токіо до Лондона, з Ліона до Парижа, і нарешті до Києва. І тут у Києві ці аркуші гравюр та інші твори пережили чотири війни: Першу світову, боротьбу за українську незалежність 1920-х років, Другу світову війну та досі знаходяться під загрозою через повномасштабне вторгнення рф. Пошкодження будівлі та експозиції Музею унаслідок вибуху 10-го жовтня 2022 року демонструє вразливість колекції, необхідність дослідження, показу та публікацій про ці колекції із метою їх подальшого збереження та представлення світовій спільноті, як важливої частини мікроісторії, та історії мистецтва на рубежі цивілізацій.

Іл.1 Сторінка з каталожних описів колекції східного мистецтва музею мистецтв ВУАН зі зазначенням аукціону К.Моріта.
Джерело: Архів МХ (1921-1929). – Оп.1. спр. 21. – с. 24.

In. 2. Estampes japonaises appartenant à monsieur K. Morita, Estampes japonaises, bronzes, laques, gardes de sabres, paravent brodé, monture en bois de fer appartenant à monsieur P., Gallica/BNF

Ил.3. Аркуш записів комісара-прізо з відміткою "Ханенко" як покупця лотів з аукціону Друо 11–12 березня 1912 р. Archives de commissaire priseurs D.60E3 84

Іл. 4-6. Андо Хірошіге (1797–1858).

Ара на гілці сосни. Інв. 24 ГРВ.

Птах на гілці японської мушмули. 1832-1834 роки. Інв. 26 ГРВ.

Аронія і снігур. Інв. 27 ГРВ.

Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків

Іл. 7. Кацукава Шюншю (1726–1792).

Актори Араші Санґоро II і Отані Томоемон. Інв. 210 ГРВ

Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенко

Ил. 8-9. Исода Корюсай (1735–1790)

Прощання. Інв. 18 ГВР

Гейша Уресіно з дому Огія і осінні місяці (між 1770–1788). Інв. 33 ГВР
Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенко

Ил. 10. Інтерв'ю з Женев'євою Моріта стосовно її книги
"Погляд на традиційну музику і танці в Японії".
Журнал L'Époque. № 44. 1937. Gallica/BNF

Іл. 11. Вхід на Японський ярмарок, Японсько-британська виставка, Лондон, 1910 рік.

ID: JV-Exhib-JB-Un-15

Courtesy of the University of St Andrews Libraries and Museums

— 18 —			— 38 —	
MM.			MM. le Lieutenant NAGAMACHI, stagiaire à l'Ecole polytechnique.	
V MIGEON (G.)	Conservateur au Musée du Louvre,	150, rue du Bois-de-Fleury, à Meudon (Seine-et-Oise).	MADVIG, artiste peintre.	
H MINISTRE (le)	Des Affaires Étrangères,	Au Ministère.	L'Abbé CHARRON, missionnaire, à Himéji, directeur des cours de français institués depuis quelque temps à Kobé.	
M MINISTRE (le)	Du Commerce et de l'Industrie,	Au Ministère.	G. GSELL, Directeur du <i>Journal des Beaux-Arts</i> .	
H MINISTRE (le)	De l'Instruction Pub. et des Beaux-Arts,	Au Ministère.	CULIN (Stewart), « Ethnologist », Brooklyn Institute Museum à New-York, auteur de savants travaux concernant en particulier la Corée.	
D MITSUI (B ^{on})		Iwai Cho. Az. Tôkyô.	André PINCHAUD, qui prépare à la maison Larousse l'illustration d'un important ouvrage sur le Japon, dont l'auteur est notre distingué collègue M. F. Challaye.	
A MIYAMOTO	Docteur en droit, Avocat,	4, Ichômé Minami-Kabécho, Kiobashi, Tôkyô.	M. VALET, amateur d'art japonais, spécialement de sculpture bouddhique, Vice Président de la Société Archéologique la Montagne Sainte-Geneviève.	
A MÖLLER (Tyge)	Licencié de l'Université de Copenhague,	6, avenue de Lamotte-Piquet.	René OLIVIER, artiste-peintre.	
A MOMÉJA (René)	Banquier,	17, rue d'Anjou.	BARBIER, rédacteur au Ministère des Travaux publics.	
A MORBAU (Frédéric) . .	Ingénieur,	22, avenue de la Grande-Armée.	Imré PILLITZ, violoniste.	
A MORIONDI (Ch)	Ingénieur, officier du génie de l'armée italienne C. R.	19, boulevard de la Seine, Nanterre (Seine).	K. MORITA, Secrétaire de l'Association de Kyôto.	
A MORITA (Kikujiro) . . .		54, Araicho Honjo, Tôkyô.	PILATRIE, artiste-peintre.	
V MORIYAMA	Capitaine de vaisseau,	Aide de camp de M. le Ministre de la Marine,	CASTANET, industriel.	
H MOTONO (B ^{on})	Ambassadeur du Japon en Russie,	Saint-Petersbourg.	Colonel S ^{ic} CLAUDE DEVILLE, C ^{ad} le 21 ^e Régiment de Dragons à St Omer.	
A NAGAMACHI (L ^e Genji) .	de l'Artillerie Impériale du Japon, Stagiaire à l'Ecole Polytechnique,	9, rue du Sommerard (V ^e).	Général de PÉLACOT, qui commandait naguère la brigade d'occupation dans le Petchili, dans la région où s'accomplissait à l'heure actuelle de si tragiques événements.	
			Roger CLAUDE, secrétaire d'Ambassade, chargé d'affaires de France à Tôkyô, qui vient de s'acquitter avec honneur d'une longue gérance du poste de Tôkyô.	

Іл. 12. Записи про Кікуджіро Моріта у франко-японському товаристві.

Bulletin de la Société franco-japonaise de Paris(1912). №25.

Gallica/BNF

- АРХІВ МУЗЕЮ ХАНЕНКІВ., 1921–1929, Каталогні описи колекції східного мистецтва (бронза, нефрити, гравюра, тканини) музею мистецтв ВУАН., оп.1, спр. 21, 84 с.
- АРХІВ МУЗЕЮ ХАНЕНКІВ., 1921–1929, Каталогні описи античної, західноєвропейської та східної скульптури., оп. 1, спр. 24, 104 с.
- АРХІВ ІНСТИТУТУ РУКОПИСУ, 1897–1913, Ханенко Богдан до Петрова Миколи з Харбіна в м. Київ., III. 14024–14037., 11 л.
- ЦДІАК, 1911–1912, Справа про доставку Терещенко О.Н. картин, фарфору та бронзи., ф. 830, о. 1, спр. 216, 14 с.
- ЦДІАК, 1892, Описи картин, срібла і бронзи Терещенко Ф.А., ф.830, о.1, спр. 491, 7 с.
- ARCHIVES DE COMMISSAIRE PRISEURS, 1912, 11 et 12 Mars. ID: D.60E3 84
- Estampes japonaises appartenant à nonsieur [sic] K. Morita, Estampes japonaises, bronzes, laques, gardes de sabres, paravent brodé, monture en bois de fer appartenant à monsieur P. , 1912, Gallica official website. Режим доступу: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1250486x>*
- Cimetière du Père Lachaise, 1950, Paris: Daily burial registers. Permanent link: <https://en.geneanet.org/archival-registers/view/216531/2>*
- БІЛЕНКО, Г., 2003, До історії створення відділу східного мистецтва Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенко. *Ханенківські читання*, 143 с.
- ПОПЕЛЬНИЦЬКА, О., 2023, Листи Б. І. Ханенка до К. В. Болсуновського (За матеріалами архіву Національного музею історії України). *Матеріали XVII – XVIII наукових семінарів. Музей видатних діячів української культури*, с. 20–45.
- РУДИК, Г., та інші ред., 2023, *Мистецтво Азії та Ісламського світу*. Київ: Сафран, 352 с.
- ABOU-JAOUDE, A., L., 2016, A Pure Invention: Japan, Impressionism, and the West, 1853–1906. *Society for History Education*. Vol. 50, No. 1, pp. 57-82.
- An illustrated catalogue of old Japanese fine arts displayed at the Japan-British Exhibition, 1910, Tokyo: The Shimbi Shoin, 428 p.*
- SEYA-GRONDIN, A., 2020, Meet the Mousmé. The Otherness of the Japanese Woman in the Writings of French Women Travellers of the First Half of the 20th Century. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska sectio FF. Vol. XXXVIII, p. 125-143. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/ff.2020.38.2.125-143>*
- Bulletin de la Société franco-japonaise de Paris, 1912. №25, 316 p.*
- SPANG, C., W., 2015, Intellectual and Cultural Exchanges between Japan and Germany until 1945. *大東文化大学東洋研究所, 「東洋研究」第195号<抜刷>.平成27年1月25日*, p. 95–136.
- Comoedia, 1925, Paris: № 4414, 6 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76527238>*
- MINER, E., R., 1958, *The Japanese tradition in British and American literature*. Princeton University Press, 342 p. DOI:10.1007/978-981-19-9853-9_33
- CLAVERY, E., 1940, *Extrême-Orient 1940, témoignages recueillis et présentés*. Paris : Impr. les Presses modernes, Vol.1., 371 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3338683z>
- Guide illustré du Musée Guimet de Lyon [par É. Guimet], 1913, 228 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62266628>*
- TANCERMAN, J., 2003, L'île de migneux migneaux dans la 2e Guerre Mondiale: Une ligne de front sur la Seine 25-29 août 1944. *Chronos Poissy, № 48., p. 43–47. Available from: Archives départementales de Seine-et-Marne*
- BENHAMOU, J., 2023, *Histoires extraordinaires de l'art à l'hôtel Drouot Relié*. Illustré, 208 p.
- Les Ondes, 1943, l'hebdomadaire de la radio. Paris, № 134., 23 p.*
- L'Époque, 1937, Paris, № 44., 10 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6820020f>*
- ROBERTS, L., P., 1976, *A dictionary of Japanese artists: painting, sculpture, ceramics, prints, lacquer*. New York: Weatherhill, 299 p.

- Liste des récompenses, 1925, *Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes*. Paris, 176 p.
- HAYASHI, M., 2013, Japanese Fine Art in the 1910 Japan-British Exhibition. *Commerce and Culture at the 1910 Japan-British Exhibition: Centenary Perspectives*. Brill, p. 159–177.
- RUDLIN, P., 2014, *The History of Mitsubishi Corporation in London: 1915 to Present Day*. Taylor & Francis, 258 p.
- The official gazette of the United States Patent Office*, 1936, Vol. 464, №1, 1178 p.
- WATANABE, T., 1984, The Western Image of Japanese Art in the Late Edo Period. *Modern Asian Studies*. Vol. 18, № 4., pp. 667–684. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/312343>. Accessed 15 July 2024.
- CHIBA, Y., 1998, Japonisme: East-West Renaissance in the Late 19th Century. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, Vol. 31, № 2., pp. 1–20. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/44029769>. Accessed 5 July 2024.
- 藤森晶子, 2023, ドイツ占領下パリの日本人 —ラジオ番組『ニッポン』からみるその活動—. *日仏歴史学会会報*. 38 巻, p. 3–16. DOI: https://doi.org/10.32200/bsfjsh.38.0_3
- 山本 紀久雄, 2021, 江戸無血開城、通説を覆す—枚の絵に隠された“謎”を読み解く. ベストブック., 239 p.
- 森井健介, 2003, 結城素明画伯の思い出. *東京芸術大学百年史 東京美術学校篇*, 第三巻, p.182–184
- 有利 浩一郎 (2019)コラム: 在仏日本公使館・大使館の変遷. - ファイナンス. – Vol.54 №. 12. – p. 49–54.

References

- Arkhiv Muzeyu Khanenkiv (1916) Op. 1, spr. 1. – 69 s. Zapysky B.I. Khanenko – nezakinchenny rukopys istoriyi kolektsiyi, notatky pro prydbani eksponaty, antychnu, zakhidnu kul'pturu ta in.
- Arkhiv Muzeyu Khanenkiv (1921–1929) Op.1. spr. 21. – 84 s. Katalozhni opysy kolektsiyi skhidnoho mystetstva (bronza, nefryty, hravyura, tkanyny) muzeyu mystetstv VUAN.
- Arkhiv Muzeyu Khanenkiv (1921–1929) Op. 1, spr. 24. – 104 s. Katalozhni opysy antychnoyi, zakhidnoyevropeys'koyi ta skhidnoyi kul'ptury.
- Arkhiv Instytutu rukopysu (1897–1913) Khanenko Bohdan do Petrova Mykoly z Kharbina v m. Kyiv - III. 14024-14037. – 11 l.
- TSDIAK (1911–1912) f. 830 o. 1 spr. 216. Sprava pro dostavku Tereshchenko O.N. kartyn, farforu ta bronzy. – 14 s.
- TSDIAK (1892) f.830 o.1 spr. 491. Opysy kartyn, sribla i bronzy Tereshchenko F.A. – 7 s
- Archives de commissaire priseurs. – 11 et 12 Mars 1912. – ID: D.60E3 84
- Estampes japonaises appartenant à nonsieur [sic] K. Morita, Estampes japonaises, bronzes, laques, gardes de sabres, paravent brodé, monture en bois de fer appartenant à monsieur P. (1912). Gallica official website. Режим доступу: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1250486x>
- Paris, Cimetière du Père Lachaise (Paris, France) – Daily burial registers (1950). Permanent link: <https://en.geneanet.org/archival-registers/view/216531/2>
- Mystetstvo Aziyi ta Islams'koho svitu (2023)/ za red. H. Rudyk. – Kyiv: Safran – 352 s
- Halyna Bilenko(2003). Do istoriyi stvorenniya viddilu skhidnoho mystetstva Muzeyu mystetstv imeni Bohdana ta Varvary Khanenko.//Khanenkivs'ki chytannya. – 143 s.
- Olena Popel'nyts'ka(2023). Lysty B. I. Khanenka do K. V. Bolsunovs'koho (Za materialamy arkhivu Natsional'noho muzeyu istoriyi Ukrayiny).//Materialy KHVII – KHVIII naukovykh seminariv. Muzey vydatnykh diyachiv ukrayins'koyi kul'tury. – s. 20–45

- Amir Lowell Abou-Jaoude (2016). *A Pure Invention: Japan, Impressionism, and the West, 1853-1906*. Society for History Education. – Vol. 50, No. 1. – pp. 57–82.
- An illustrated catalogue of old Japanese fine arts displayed at the Japan-British Exhibition (1910). – Tokyo: The Shimbi Shoin. – 428 p.
- Anna-Aurélié Seya-Grondin.(2020) Meet the Mousmé. The Otherness of the Japanese Woman in the Writings of French Women Travellers of the First Half of the 20th Century. – *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska sectio FF.* – Vol. XXXVIII. – p. 125-143. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/ff.2020.38.2.125-143>
- Bulletin de la Société franco-japonaise de Paris(1912). – [s.n.] (Paris). – №25. – 316 p.
- Christian W. Spang. (2015). Intellectual and Cultural Exchanges between Japan and Germany until 1945. - *Daitōbunkadaigaku tōyō kenkyūjo*. – 'Tōyō kenkyū' dai 195-gō <nukizuri>. – Heisei 27-nen 1 tsuki 25-nichi. – p. 95–136.
- Comoedia (1925): [s.n.] (Paris). – № 4414. – 6 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76527238>
- Earl Roy Miner (1958) *The Japanese tradition in British and American literature*. – Princeton University Press. – 342 p. DOI:10.1007/978-981-19-9853-9_33
- Édouard Clavery (1940). *Extrême-Orient 1940 [Texte imprimé] / témoignages recueillis et présentés*. – Paris : Impr. les Presses modernes. – Vol.1. – 371 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3338683z>
- Guide illustré du Musée Guimet de Lyon [par É. Guimet](1913). – Impr. de E. Bertrand (Chalon-sur-Saône). – 228 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62266628>
- Jean-Louis Tancerman (2003) *L'île de migneux migneaux dans la 2e Guerre Mondiale: Une ligne de front sur la Seine 25–29 août 1944*//*Chronos Poissy*, № 48. - p. 43–47. Available from: Archives départementales de Seine-et-Marne
- Judith Benhamou (2023) *Histoires extraordinaires de l'art à l'hôtel Drouot Relié – Illustré*. – 208 p.
- Les Ondes (1943): *l'hebdomadaire de la radio* : [s.n.] (Paris). – № 134. – 23 p.
- L'Époque (1937): [s.n.] (Paris). – № 44. – 10 p. Available from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6820020f>
- Laurance P. Roberts (1976) *A dictionary of Japanese artists: painting, sculpture, ceramics, prints, lacquer*. – New York: Weatherhill – 299 p.
- Liste des récompenses // *Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes* (1925). – Paris – 176 p.
- Michiko Hayashi (2013) *Japanese Fine Art in the 1910 Japan-British Exhibition*//*Commerce and Culture at the 1910 Japan-British Exhibition: Centenary Perspectives*. – Brill. – p.159–177.
- Pernille Rudlin (2014) *The History of Mitsubishi Corporation in London: 1915 to Present Day*. – Taylor & Francis. – 258 p.
- The official gazette of the United States patent office* (1936). – Vol. 464; №1. – 1178 p.
- Toshio Watanabe (1984). *The Western Image of Japanese Art in the Late Edo Period*. – *Modern Asian Studies*. – Vol. 18, № 4. – pp. 667–684. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/312343>. Accessed 15 July 2024.
- Yoko Chiba (1998). Japonisme: East-West Renaissance in the Late 19th Century. – *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. – Vol. 31, № 2. – pp. 1–20. CHIBA, YOKO. "Japonisme: East-West Renaissance in the Late 19th Century." *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, vol. 31, no. 2, 1998, pp. 1–20. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/44029769>. Accessed 5 July 2024.
- Fujimori Akiko. (2023) *Doitsu senryō-ka Pari no nihonjin — rajio bangumi "Nippon" kara miru sono katsudō — / / nichifutsu rekishi gakkai kaihō*. – 38-Kan – p. 3–16.
DOI: https://doi.org/10.32200/bsfjsh.38.0_3
- Yamamoto Kikuo (2021) *Edo muketsu kaijō, tsūsetsu o kutsugaesu — ichi-mai no e ni kakusa reta "nazo" o yomitoku*. – Besuto bukku. – 239 p.

Morii Kensuke (2003). Yūki somei gahaku no omoide. – Tōkyōgeijutsudaigaku hyakunenshi Tōkyō bijutsu gakkō-hen. – Daisankan – p. 182–184.

Yūri Kōichirō (2019) Koramu: zai futsu Nihon kōshikan taishikan no henshen. – Fainansu. – Vol. 54, №. 12. – p. 49–54.

До питання зародження колекції східного мистецтва Музею Ханенків: встановлення біографії К. Моріта

Мета. У фокусі статті перебуває встановлення провенансу частини колекції гравюр укійо-е Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

Методи. Авторка аналізує низку джерел, зокрема каталог аукціону Друо за 11–12 березня 1912 р. «Японські гравюри, що належать монсеньору [sic] К. Моріті, японські гравюри, бронза, лаки, щитки для мечів, вишита ширма, кріплення із залізного дерева, що належать монсеньору П.», а також записи комісара-прізо Андре Девужа. Крім того, ми використали біографічний та генеалогічний методи для реконструкції ширшого контексту побутування творів.

Результатом дослідження є відновлення біографії та фактів діяльності попереднього власника колекції гравюр Кікуджіро Моріти. Завдяки цьому вдалося встановити нову інформацію щодо закупівлі предметів мистецтва родиною Ханенків, точну кількість та вартість японських гравюр.

Висновки. Життя і кар'єра Кікуджіро Моріти були частиною глобального зростання зовнішньополітичного впливу і статусу Японської імперії як серйозного політичного гравця на міжнародній арені в період Мейджі 1868-1912 років. Діяльність Моріти як секретаря та супроводжуючого дипломатичних культурних місій дозволяє встановити етапи формування колекції, а також імовірні місця придбання, чи тимчасової локалізації перед остаточною зупинкою у Парижі. На формування цінових пропозицій аукціону впливав контекст розвитку японізму як явища у Європі і його згортання у 1910-х роках. У статті продемонстровано полярність ставлення до мистецтва граверів укійо-е в Японській імперії та в країнах Європи (низька ціна за високого попиту). Аналіз біографії, прослідковування діяльності та захоплень К. Моріти та членів його родини у міжвоєнний період, а також під час Другої світової війни підкреслюють унікальність придбання аукційної колекції. Особливо цінними є єдині наразі віднайдені відомості щодо продажу предметів мистецтва від імені Кікуджіро Моріти.

Ключові слова: укійо-е, цуба, японські гравюри, каталоги аукціонів, готель Друо, японізм, франко-японські відносини, японська громада у Парижі, міжнародні виставки, Богдан та Варвара Ханенки

Kateryna Baranovska, curator at the Department of Eastern Arts at the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts (Kyiv, Ukraine);

Катерина Барановська, кураторка у відділі східного мистецтва в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (Київ);

ORCID ID: 0009-0007-4024-0702

Received: 20-11-2024

Advance Access Published: December, 2024